

A MAGYAR VIDÉK ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGE

Avagy gondolatok a magyar kulturális tudat mibenlétéről.

Vidéki értékeket alakító hatások

A vidéki gazdálkodó élet a II. világháborúig eltelt néhány száz év folyamán alig változott. A település struktúrák, a gazdálkodás módja, a mindennapok menete és ebből következően az építészet és a népművészet igen lassan fejlődött, alakult.

Az Árpád korból származó településtípus, a bokros, szeres¹ elrendezés a törökdülés idején - főleg a hódoltsági területeken - nagyrészt megsemmisült. Az elnéptelenedett területeket Mária Terézia idején különböző nemzetiségekkel betelepítették, szabályos, többnyire fésűs beépítésű falvakat hozva létre.

Ezt követően talán az 1848.-ban Kossuth Lajos és Deák Ferenc által megalkotott rendelkezések² voltak csak, amik a viszonyokat némileg megváltoztatták azzal, hogy az Urbéri terheket eltörölték, a feudális viszonyokat felszámolták, a telket bérlő jobbágyoknak lehetőséget adtak a terület megváltására, de ez csak a magyar nemzetiségű, már bérlettel rendelkezők számára volt lehetséges. Ez néhány szorgos gazdálkodónak lehetőséget nyújtott a gyarapodásra, de társadalmi szintű fejlődést nem indított meg.

A sokáig változatlan vidéki társadalmi és jövedelmi viszonyok, a falvak és a pusztai³ napszámos cselédsorok építészetét századokon keresztül változatlan módon fenntartotta. A szegények a környezetük által biztosított építőanyagok felhasználásával a lehető legegyszerűbb módon építették fel - korábban egy, majd két és három osztatú - lakóházaikat. A módosabb parasztok már vásárolt, vagy messzebről hozatott építőanyagokat is használtak (téglát, követ...) és az épületeknek először az utcai, később az udvari homlokzatát is díszítették. A díszítő elemeket a városi épületek mintájára, kissé átfogalmazva használták, így alakultak ki a magyarországi falvakra jellemző "paraszt barokk", "népi eklektika" és hasonló elnevezésű stílusok.

Mégis, az egyes tájegységekre jellemző épület kialakítások formai elemek elsősorban a hagyományokban, nemzetiségi, vallási és tájegységi örökségekben gyökereznek. A nagyobb tájegységeken belül felfedezhetők a szűkebb egységek, ahol egymástól némileg eltérő építési módok a meghatározók. A szűkebb közösségek hagyományos építésze, melyek sokszor az átmeneti zónákban keverednek egymással. Ilyen például a Villányi hegység nyugati területén - a Tenkes hegyen - jellemző tornácos présház és a keleti részen jellemző "összeragasztott" pincesor. Újpetre a két terület határán fekszik, ennek megfelelően, ott mind két épülettípus

megtalálható. A szűkebb egységek kialakulását a birtok tulajdonviszonyok, etnikai egységek és felekezeti összetartozások is meghatározhatják.

A II világháborút követő jelentős társadalmi változások néhány évtized alatt átformálták a falvakat. Felgyorsult a hagyományok amortizációja. Az egyenlőség eszméje kihatott a faluképre is, az új településrészekben a hagyománytiszteletet háttérbe szorította az uniformizálás, a "modern" anyagok és technológiák használata. Korábban egy család olyan házban élt, amilyen a lehetőségeiből fakadt és azt igyekezett csinosítani, de a '60-as évektől mindenki ugyan azt kapta, és a hagyományos díszítési módok helyett elterjedt a színezett kőporos vakolatdíszes, egyen nyílászárós épület. A felújított régi épületeket is ennek megfelelően kezdték el átalakítani. Ennek következtében a hagyományos értelemben vett épített örökség nagy része '60-'80.-as évek alatt eltűnt⁴, és csak tájházként maradt fenn néhány eredeti épület.

Megőrzendő érték

Felmerül a kérdés, ha az értékek nagyrészt elvesztek, akkor miben állhat ma a vidék kulturális és épített öröksége, miért kell egyáltalán ezzel foglalkozni és mi lehet a célja a kutakodásnak.

A kulturális örökség és ezen belül az épített örökség mindig jelen van. Csak azt kell meghatározni, hogy mit tekintünk értéknek és miért éppen azt. Ha már tudjuk mit tartunk értéknek, azt is tudjuk, hogy mit kell védeni. Nehezebb a válasz a hogyanra.

Ma már senki nem akar sárból épült putriban⁵ lakni, füstös konyhában⁶, nyílt tűzön főzni és gémeskútból húzni a vizet mosdáshoz, tehát nyilván egy középkori falú, legfeljebb turisztikai látványosság lehet. Ellenben hagyományos falukép és helyi kultúra megőrizhető ott, ahol az még fellelhető. A kulturális hagyományok megőrzése, esetleg felélesztése okán nem lehet pusztán egy skanzen ország létrehozni. Hollókőn az elmélyült és tudatos hagyományörzés néhány évtized alatt megélhetést, megtartóerőt és erősödő közösségi önérzetet, büszkeséget hozott létre. A hagyományok megtartásának nem ez az egyetlen módja, bár a célja éppen ez kell, hogy legyen. Nem elég az értékek felkutatása, lajstromba vétele és az eszközök kiállítása. Az sem elég, ha ezeket hosszasan elemezzük, értékeljük, kutathatóvá tesszük. Az érték, saját korában sokszor csak a mindennapok része és attól hogy volt, tudunk róla és az

érdeklődők számára megnézhető, alig több mint egy álom, mint egy mese, amit bábszínházban megnézhetünk.

A felkutatott értékek napjaink igényeihez illesztése, a napi életbe integrálása, és az ehhez szükséges újraértelmezése - ha úgy tetszik a kultúra folyamatosságának megteremtése nélkül - a kutatómunka csak úri passzió, minden értelem és felelősség nélkül. Amit ma archaikus kultúrának nevezünk, az majd négyezer éven keresztül fenn tudott maradni. A gyökerei még Babilóniába nyúlnak vissza, majd a görögök, rómaiak, később az európai, végül az amerikai építészeti stílusok újra és újra felfedezték. Fennmaradásának oka, nem csak a jó dokumentáltság, a mélyreható kutatómunka, hanem az értékek értelmezése és újragondolása, tehát a folyamatosság fenntartása is. Nem tűnik eretnekségnek, hogy az az ornamentika, építészeti elem, ami régen egy templom bejáratát jelölte ki, később középületeket, majd akár felhőkarcolókat díszít.

A műemlékvédelem fontos és nélkülözhetetlen része az épített örökség védelmének, de csak azt a szegmensét képes megóvni, ahol az értékek még jól láthatók, és eredeti állapotukban megőrizhetők. Ezért a műemlék védelem inkább csak konzerválja a hagyományokat, de az értékek védelmének ennél sokkal szélesebbnek kell lennie. Olyan módszert kell kidolgozni, ami a hagyomány tisztelete mellett teret ad a megújulásnak, lehetőleg úgy, hogy az egyén, vagy család mellett a település közösségi érdekeit is szolgálja, a kettőt nem szembeállítva.

Megőrzés és folyamatosság

A folyamatosság biztosításához természetesen tisztában kell lenni, hogy mit akarunk folytatni. Ezért nagyon fontos a kulturális értékek felkutatása, dokumentálása, elemzése és közzététele. Ez a folyamat a megőrzés előfeltétele, de folyamatossághoz olyan módszerek kidolgozása szükséges, ami a megőrzést hosszú távon az élet részévé teszi és nem csak múzeumokba és levéltárakba űzi a kulturális örökséget.

A falvak arculatának torzulását, városiasodását az elmúlt fél évszázad önmagából kifordult élet és értéksemlélete, a múlt átértelmezése, a falusi lét pejoratív torzulása (a paraszt szó jelzővé válása) okozza. Ez ellen nem csak a gazdaság fellendítésével és a foglalkoztatottság növelésével kell küzdeni, hanem egy olyan falu és falusi jövőkép kialakításával, ahol az emberek büszkék lehetnek településükre, kultúrájukra, közösségi életükre, ezért segítik

egymást és a közösség összetartóvá válik. Ahova jó tartozni, ahol az ember segítséget kap a bajban, ahol az emberek szívesen sétálnak az utcán, mert a csinos települést magukénak érzik, ahol nem minden a pénzről szól és a közösségért szívesen áldoz mindenki, ott jó élni, onnan nem vágyódnak el a fiatalok és nem viszik el az öregeket városi otthonokba.

Az értékek összegyűjtése a közösség feladata és felelőssége, a dokumentáláshoz, rendszerezéshez és elemzéshez már szakemberek segítsége is elkelhet, a módszerek kidolgozása és publikálása és az egyes településekre adaptálása a szakemberek felelőssége, végül a megvalósítás fáradtsága ismét a közösségé.

Ez, a kissé talán utópisztikusnak ható gondolat a kultúra erejére, a kulturált gondolkodás jobbitó szándékára épít, tehát a kulturális örökség megőrzésének szándéka éppen ezt segíti és megér egy próbát. Minél többen próbálkoznak, annál nagyobb az esély, hogy megtalálják a megoldást.

2013. 11.

Marosy László

Magyarázat

1. Szeres település: A korai Árpádkorban letelepülő magyarok laza csoportokba épülő házai - bokros elrendezésben - a tanya és a falú közti átmenetet képező településeként alakultak ki. Ennek mintájára ma is létező településtípus a szeres elrendezés. A szer név az Őrségben használatos, Göcsejben szeg-nek nevezik.
2. 1848.-as Urbéri rendelkezések: Az áprilisi törvények előfutáraként Kossuth Lajos által sebtében összeállított néhány soros IX. törvénycikk eltörölte az Urbéri terheket, lehetőséget adva a jobbágyoknak a terhek és a telkek megváltására. Ezzel felszámolta a feudális viszonyokat a gazdálkodásba. Deák Ferenc később egy részletes rendelkezés kidolgozásával - hogy a nemesség ellenállását letörje - a IX. törvénycikk szabadságát némileg korlátozta, de se ezek, se a későbbi rendelkezések nem rendezték a nemzetiségek sorsát. Nagyrészt ez lehetett az oka annak, hogy a szabadságarc folyamán a nemzetiségek rendre rátámadtak a honvédő seregekre, feldúlták a Magyar településeket és Jellasics oldalára álltak.

3. Puszta: Ma már csak alföldi pusztaság értelemben használt szó korábban a nagybirtokok gazdasági központjait is jelölte, ahol az állattartás, takarmánytárolás napszámos lakások voltak. A Dél-Dunántúlon számtalan település neve őrzi ma is az egykori uradalmi központok elnevezését (Péterpuszta, Diópuszta - Baranya megye; Fenyvespuszta, Pusztakovácsi - Somogy megye; Pusztaegres, Kabókapuszta - Tolna megye). Illyés Gyula, Puszták népe című önéletrajza jól bemutatja a "századforduló" pusztai életét.
4. '60-'80.-as évek épített értékek felmérése: A '60-as évek elején építész és néprajzos szakemberek kutatták a Dél-Dunántúl számos településének néprajzi és építészeti örökségét. A '70-es években Szász János és Szigetvári János ismét végigjárta az érintett falvakat, és az épületek nagy része addigra eltűnt, vagy jelentősen átépítették.
5. Putri: Részben földbe ásott tapics, rakott vagy vert vályogfalas, esetleg fal nélküli, teljesen földbeásott egyterű lakóépület, nád, vagy zsupptetővel fedve.
6. Füstös konyha: Szabadkémény nélküli konyha, ahonnan a füst az ajtón keresztül távozik.